

vagy eltűnésének fenyegetése tér vissza több helyütt, illetve az ezek ellen való küzdelem vagy resignált tudomásul vételük. Eltompulás a tökéletes sötétségbe-zártság okán (*Caecitas*), elnémulás a szájba kerülő durva kövek miatt (*Mutitas*). Továbbá ott van az elválás fájdalma (*Discidium*), szerető féltése a már elveszített nőnek, elszívott cigarettáinak számára gondolván (*Toxicotis*), illetve a *Febris*ben az újrakezdés nehézsége a szeretett nő kísértő jelenléte miatt, aki mint „mérges illat, félelem” tér vissza újra és újra, nem maradva meg azon a sokáig nézett képen, amelyről „arcod kerek köve üt meg, / akár a száraz, majdnem-fény neon, / amelyben kapcsolástól kapcsolásig / meztelen-fehér jelenlédet lüktet”.

Szöllősi új kötetének feszülő töredékeiben egyenletes az erő kifejtés, amely a különböző állapotokba való bevilágítást célozza. A nyelv, amelyet ehhez használ – ha a szavak fényéről beszélhetünk – nem szűrő, nem tesz erőszakot azon, ami – megmakacsolva magát – nem mutatkozik meg. Inkább sejtet és engedékeny – megtorpan egy ponton, ha érzi, valamit érdemes a félsötétben hagyni, még akkor is, ha így nem jut el a másikig. A kudarc másik oldalán azonban ott van a nyereség, hogy valaminek az „állapotát / legalább értem, és birtokba vettem” (*Ignominia*).

Balla D. Károly

Tejmozi

Magvető Kiadó
Budapest, 2011

Csordás László

A TEJÜVEG MÖGÖTT

Ha egy szépirodalmi alkotást ma el akarunk adni a szélesebb olvasóközönségnek ebben a telített kulturális közegben, kénytelenek vagyunk

mozgósítani a(z ön)marketing teljes fegyverzetét. Balla D. Károly legfrissebb regényét minden bizonnyal könnyebben eladhatóvá tette az, hogy kiadója a Facebookon rendezte meg a könyvbemutatót, továbbá előre felkért ismert irodalmárok mondtak róla véleményt a YouTube-on keresztül, illetve a bejegyzések által bárki hozzászólhatott, elmondhatta esetleges kifogásait, ezzel interaktívva téve az eseményt, ami egyúttal a regény befogadását is elindította. Az sem maradhat említetlenül, hogy a szerző külön blogot hozott létre a *Tejmozi* számára (tejmozi.blog.hu), amelyen azóta is lankadatlan lelkesedéssel gyűjti a regénnyel kapcsolatos legfontosabb anyagokat (kulisszatitkokat, interjúkat, videókat, kritikákat, ismertetőket). S végül – mindezeket megkoronázandó – a virtuális térben egy virtuális gesztussal indult útjára a regény: ezen a blogon látta el Balla D. a borítót elektronikus aláírásaival, a számára legfontosabb személyeknek ajánlva a könyvet. De akár tulajdonítunk jelentőséget ezeknek az aktusoknak, akár nem, könnyen beismerhető, hogy a *Tejmozi* sokkal hamarabb és könnyebben eljutott az úgynevezett művelt nagyközönséghez, mint a korábbi regények.

Az *Élted volt regénye* (1998) posztmodern teóriák hatása alatt született. Olvasván olyan kérdések merülnek fel bennünk, mint: ki a szerző? Hogyan születik a regény? Egyáltalán: lehet-e ma még regényt írni, illetve műalkotássá válhat-e a mindenféle talált szövegből összeállított kompozíció? A második regény egyrészt az előbbi kérdések felől olvasható, másrészt az eredeti ötleten alapuló írói koncepció megszüli a saját teóriáját (igaz, itt sem teljesen mentesen a posztmodern tapasztalatoktól). A *Szembesülés* (2005) hiányregényként határozza meg önmagát, a szerző beavat minket a legintimebb műhelymunkába: megadja a vázlatot, s az írás folyamatát okadatoló kommentárok, jegyzetek, munkanaplók, a hiánylexikon és a különféle töredékek alapján mi magunk alkothatjuk meg magát a hiányzó „szembesülést”.

Az előző két regényben Balla D. Károly jobbra azzal nézett szembe, lehet-e a szerző és a mű azonos önmagával, és ha igen, vajon hogyan? Mondhatni, inkább a technikai problémákra való reflektálás felé toltott el a hangsúly. A *Tejmozi* viszont szakítani látszik ezzel a tendenciával, s az író a szövegekkel való „laboratóriumi kísérletezés” helyett visszatér egy biztonságosabb, mintegy hagyományosabb pozícióba: ez a könyv ugyanis valóban regényszerűvé sikeredett. Olvasmányos, van benne történet, vannak benne karakterek, még a töredékes szerkesztésmód sem teszi követhetlenné, túlbonyolítottá a sztorit. Bár törté-

nik benne utalás a régebbi munkákból jól ismert dilemmára, mégpedig a regényírás lehetetlenségére (a regény elbeszélője szintén regényt próbál írni, mintegy önterápiaként), a narrátor pozicionálásának nehézsége és a gyakori időskiváltások pedig összetetté teszik a szerkezetet, a *Tej-mozi* mégsem kelti az intellektuális bűvészműtárvány benyomását. Mert mindez formailag természetesen fejezi ki azt a zaklatottságot, ami az elbeszélőben felgyülemlett a visszaemlékezések során.

A narrátor alappozíciója csupán a regény utolsó lapjain válik nyilvánvalóvá: az én-elbeszélő repülőgépre ül, hogy Torontóba érjen húga esküvőjére, hiszen az időközben elhalálozott apa helyett neki kell majd az oltárhoz vezetnie őt. Miközben utazik, gondolataiban előrevetíti a várható eseményeket. Húga valószínűleg kérlelni fogja: mesélje el regényét, enélkül nem mehet haza. Mi ezt a gondolatban előrevetített, térben és időben szétszóródó, de a regény végére mindennek értelmet adó elbeszélést olvassuk. A narrátor alighogy elmerül az ablaküveget övező „tejféher fényességben”, az emlékezés máris működésbe lép.

Ahhoz, hogy távolságtartással nézzen szembe a családi örökséggel az otthontól (vagy ahogyan a húg nevezi levelében: az „átkozott provinciától”) messze elkerülő és az örökség terhétől ott sem szabaduló én-elbeszélő, elidegenedik önmagától. A visszaemlékező egyes szám harmadik személyben beszél éppen íródi regénybeli önmagáról, gyakran csupán közbeszúrászként (például: „mondja regényemben hősöm”). Ez a kisebb-nagyobb rendszerességgel visszatérő reflexió néhol ugyan borzasztóan kimódolttá teszi a szöveget, viszont egyszerre meg is gátolja az e szerepbe való túlzott olvasói beleélés lehetőségét. Sőt a szerző tudatosítja: fiktív szöveget olvasunk, és bár felismerünk szétszórtan önéletrajzi elemeket, ezekre nem igazán alapozhatunk az értelmezés során.

Annyit tudunk a narrátorról, hogy nyelvész, mégpedig nyelvi struktúrák matematikai modellezését végzi. Megnyer egy pályázatot, aminek köszönhetően vendégtanári kinevezést kap, s így az Északi-tenger öblére tekintő szobájában végre szembenézhet önmagával: kutatásaival (hiába gyűlt össze hatalmas korpusz, egyre kevésbé bízik alapfeltevésének helyességében) és legfőképp kibogozhatatlan családi viszonyaival, amelyek meghatározzák identitását, hiszen az önazonosság csak másokkal összehasonlítva, nem egyszer másokkal szemben élhető meg. Az elbeszélő „próbálja helyére tenni magában az apjához és anyjához fűződő lezáratlan viszonyt” (78). Hogyan válik tehát megközelíthetővé és értelmezhetővé a narrátor identitása? A család – a normák és a mögöt-

tük álló értékek alkotta társadalmi intézmény – felbomlófélben jelenik meg a regényben. Bár egy klasszikusnak nevezhető családdal van dolgunk (apa, anya, húg, fivér), a társadalmi normák sugallta státuszokat nem töltik be benne, az apa és az anya soha nem tud azonosulni szerepével. Ez kihat mind a felnőttek, mind pedig a gyerekek pszichéjére: előbb feszültségekhez, a későbbiekben torzulásokhoz vezet. Az elbeszélő tulajdonképpen mindig a szeretetteljes intimitást kereste, ehelyett azonban felszínes vagy csupán meghatározott célt szolgáló kapcsolatokra talált a családban (s később magánéletében is). Ez pedig elhidegüléshez és alkalmi partnerek sokaságához vezetett.

A regény lapjain meglevenedő apa egy meglehetősen mogorva, magányos öregember, aki lenézi fia szakmáját, de valahol irigylis is elért sikereit. Továbbá egy középszerű, megélhetési aktfeszítő, hatalmas ambíciókkal és a szakma fanyalgásával a háta mögött. Szereti a luxust, a komolyzenét és a filozófiát. A saját törvényei szerint él. Gyakran emlegetett bölcsessége: „Nem tudom, mikor és hol keletkezett az élet, de bizonyos, hogy akkor és ott született a halál is” (7). Az apát mindig titok és idegenség vette körül. Ezt csak elmélyítette, hogy szobájába új ablakokat vágatott a tetőn, és az ajtóba is tejüveget tétetett. A beszűrődő fény, a ragyogás módot adott a gyermeki képzelőerő beindítására.

A fiú előbb meg szeretett volna felelni az apa elvárásainak: „Benyitok a műterembe, és mielőtt apám kinyithatná a száját, illedelmes, de határozott hangon beszólok az ajtóból: én is festeni szeretnék. Apám kezében megáll az ecset” (33). Később viszont tisztos távolból figyeli a tejüveget, s mögötte a fiatal egyetemista lányokat, amint modellt állnak apjának, s meztelen alakjukból áttekint valami, amit a vágy kiegészít (akárha egy művészfilm lenne), hogy beindítsa a kamaszodó fiúban a férfivá válás folyamatát. Itt szívja magába a ledérség illatát, s felnőttként sem lesz képes tartós, komoly kapcsolatra. De az üveg élménye megmarad. Vendégszobája ablakán kitekintve, az áttetsző ködbe révedve emlékezik később is, miközben az ablaküvegnek mondja fel töredékes múltját, előre és hátra ugrálva az időben, hogy végre megírhasa ezt az összetett emberi kapcsolatokat feldolgozó aparegényt. E narratori pozíció többször is visszatér a könyvben.

Az elbeszélő még egyszer meglátogatja a semmi közepén remeteként élő apát annak halála előtt, s az együtt töltött néhány nap alatt közelebb kerülnek egymáshoz: „Azon a reggelen [...] majdnem megszerettem az apámat” (81). Útravalóul megkapja az apa kedvenc filo-

zöfiakönyveit, valamint a hűg leveleit. Rengeteg kérdés marad nyitva, hogy aztán erre rátetessen a pópa látogatása az apa halála után, aki a padláson elrejtett ikonokért jön. Az apa mégsem közepes akt-, hanem jó ikonfestő volt? Ebből élt luxuseletet a faházban? Akkor miért titkolta ezt családja előtt mindvégig?

Az apával ellentétben az anya olyan majomszeretettel fojtogatja fiát, hogy az a szeretet helyett szinte csak a szociális munkás kötelesegtudatától vezérelve marad mellette és ápolja. De talán nem volt ez mindig így. Gyerekkori magányában barátok egész sorát alkotta meg képzeletében, akikkel úgy értett szót, hogy saját nyelvet hozott létre. Ezt a nyelvet az anya megtanulta, megértette, s így meghitt viszony jött létre közöttük, amiből az apa kirekesztődött. Bár ez sem bizonyos, mert a múltnak ez a része alig hozzáférhető, az emlékezés részleges, a saját élményt pedig felülírja az anya által a halálos ágyon elmesélt változat: „Anyám elmesélte nekem a gyerekkoromat, és ezzel kitörölte saját emlékeimet. [...] Hősöm nem lát vissza a gyerekkorába, mégis ismeri az összes történetet, ami vele megesett, mert emlékszik arra, ahogyan rá emlékezett az anyja ott a halálos ágyán” (35–37). Az anya mindent ki akar sajátítani, még fia múltját is. A történeteket a saját érdekében használja fel, mint ahogy képes eljátszani lázat, epegörcsöt, csak hogy érzelmileg zsarolja a fiát. Aztán a halálos betegség, a méhrák szintén efféle funkciót tölt be, hiszen a daganat „hirtelen fontossá, a legfontosabbá tette őt” (113). Még a ragaszkodó fiút is eljuttatja az elbeszélő, sőt le akar mondani a régóta tervezett aparegényről, hogy megírja ezt az anyatörténetet. Ebben a kettősségben távolodik el végül az anyától.

A család negyedik tagja, a hűg a legkevésbé körvonalazott karakter. Tulajdonképpen annyit tudunk, hogy nyelvész, szlavista, s az anyától örökölte jónéhány tulajdonságát: ambíciózus, számító, hideg és gyönyörű teremtés, aki gyakran váltogatja partnereit, mert azok nem felelnek meg kielégíthetetlen vágyainak. Az elbeszélőhöz fűződő kapcsolata inkább mondható hivatalosnak, mint meghittnek. Torontóban aztán megismerkedik Paul Roberttel, a ruszin felmenőkkel bíró professzorral, aki el akarja venni feleségül. Az esküvőre való utazással ér véget a regény.

A *Téjmozi* „egyszerre apa- és anyaregény”, ahogy a fülszövegben is olvashatjuk. Az apai örökséggel nem először néz szembe Balla D. Károly, hiszen a *Szembeülés* szintén ezt dolgozza fel, áttételesen, egészen más technikával. A *Téjmoziban* viszont „hárítás helyett emlékezésre

adtam a fejemet” (191), vallja az elbeszélő, de ezt akár a szerző konfesz-sziójának is tekinthetjük. Ahogy végighaladunk a filmszerű visszaemlékezés-töredékeken, a család tagjaihoz fűződő viszonya, illetve az én azonosságának megkérdőjelezése és megkonstruálásának kísérlete révén ismerjük meg az elbeszélőt és annak regénybeli hősét (ezt a két ént nem mindig lehet pontosan elkülöníteni egymástól). A „hőst”, akárcsak tárcáinak, esszéinek és blogbejegyzéseinek tükrében magát a szerzőt, ambivalens érzések kötik nemcsak az emberekhez, hanem szülőföldjéhez is: egyszerre gyűlöl és szeret. Ezer szállal kötődik e földhöz, mégis van benne valamiféle elvágyódás, hogy maga mögött hagyja ezt a „vidéki porfészket vagy kisvárosi báját őrző, de elembertelenedett agglomerációt”. Ami nem sikerül, nem sikerülhet soha (legalábbis nem ebben a regényben): ezek a szálak kibogozhatatlanok, a kettős érzést talán csak az idő szüntetheti meg, ha megszüntethető egyáltalán.

A *Téjmozit* sokan emlegették együtt Bartis Attila jó tíz évvel ezelőtt megjelent, *A nyugalom* című regényével (Csobánka Zsuzsa a könyvbe-mutató videóajánlójában, majd Károlyi Csaba, Horváth László Imre és Hegyi Zoltán recenzióikban), mégsem lehet egy szintre emelni vele, több okból. Nem tagadom, vannak hasonlóságok a két könyv között: ilyen például, hogy mindkét én-elbeszélő íróként próbálja feldolgozni múltját, identitásproblémáit. Az anya betegsége, fiát kihasználó zsarnoki szerepe szintén közös vonás lehet. Bartis könyvét mégis kidolgozottabbnak, összességében súlyosabbnak gondolom. *A nyugalomban* Baris radikális nyelvet teremt az anyához kötődő megmagyarázhatatlanul bonyolult viszony bemutatásához: a „mikorjössztől holvoltálig” között történő családi tragédiák, a perverz ösztönök meg- és kiélése, a Juditot képletesen eltemető díszletkoporsó, az Eszter-szerelem, a végig jelenlévő állatias szexualitás mind-mind hitelesen szólal meg. De ott a történelem, a rendszerváltás megannyi felemás tapasztalatával, az ezt alátámasztó közbeszéddel együtt. Kegyetlen regény *A nyugalom*. Balla D. könyve visszafogottabb, könnyebben emészthető, nem zaklat fel annyira, nyelve kényelmesebb, emelkedettebb, mint hogy le tudna hatolni az emberi lét ilyen mélyrétegeibe. A történelem is hiányzik a háttérből. Mégis, mi magunk is ráeszmélünk arra olvasás közben, amire a narrátor hívja fel figyelmünket: „regényt írni annyi, mint beavatódni” (197). Az olvasó beavatódik ebbe az emberi viszonyokból átszőtt, nagyon ismerős, sajátos kelet-európai atmoszférával rendelkező világba. Együttérez, ő maga is keres vagy viszolyog. De nem marad teljesen közömbös. Ezt biztosra veszem.